SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE SEYAHATNAMELER: "ÇOCUKLAR, NİNELERİMİZ VE DEDELERİMİZ ÇOK YARDIMSEVERDİ."

BAHRİ ATA*

25 Mart 2013 tarihinde pek çok gazete, İngiltere'de Hayır Dernekleri Yardım Kurumunun yayımladığı (Charities Aid Foundation), *2012 yılı Dünya Bağışlama Endeksi*'nde dünya ülkelerinin yardımseverlik listesini verdi. Buna göre Türkiye, 146 ülke arasından Avustralya'nın 1., İran'ın 12., Somali'nin 27. sırada olduğu bir sıralamada 137. olarak son sıralarda yer aldı. Bu listeye göre Türkiye, bağış yapanlar kriterine göre 115., zamanını gönüllü olarak bu türden kurumlara ayıranlar kriterine göre 138., yabancılara yardım etme kriterine göre 120. sırada imiş. Pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da istatistiklerin Türkiye'nin konumunu doğru yansıtmadığını düşünüyorum. Kütüphane raflarından rastgele yabancı seyyahlar tarafından yazılmış herhangi bir seyahatname alınsa, Türklerde yardımseverlik ve yardım kurumları ile ilgili pasajlar kolayca görülebilir. Söz konusu yardımseverlik olunca, "Sağ elin verdiğini, sol el görmeyecek" anlayışının da örtük etkisi hiç unutulmamalıdır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nden beri istatistik meselelerinde pekiyi olunmadığı ve uluslararası veritabanları için bu verilerin çok iyi toplanılamadığı ve paylaşılamadığı ortadadır.

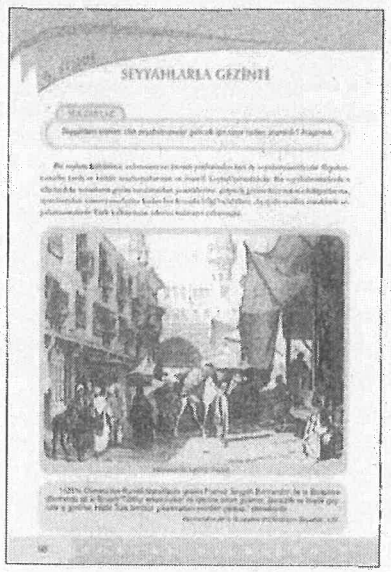
SEYYAHLARLA GEZİNTİ

Bu haber, beni 2003'te sosyal bilgiler öğretim programını geliştirme çalışmalarını yaptığımız komisyon günlerine götürdü. Genel olarak komisyonlar, kısmî yapılandırmacılık felsefesine göre öğretim programlarını hazırlamayı benimsemişti. Biz de sosyal yapılandırmacılığı çok önemsemiş, kısmî yapılandırmacılık anlayışına uygun olarak öğretmenin sınıf içinde ders işleyebilmesi için birinci elden kaynakların ders kitaplarında daha fazla yer alması gerektiği görüşünü kabul etmiştik. Üstelik hızlı küreselleşmeye karşı Türk kültürünü oluşturan bir tür çimento olan değerlerin korunmasında sosyal bilgiler eğitiminin en az kavramlar ve beceriler kadar değerlere de önem vermesi gerektiği konusunda hemfikir idik. Bu yüzden özellikle 4. sınıf sosyal bilgiler dersi "*Hep Birlikte*" ünitesinin doğrudan verilecek değerinin de yardımseverlik olmasına karar verdik.

Bu çerçevede bir edebî ürün ve birinci elden kaynak olarak seyahatnamelerin bu çoklu amacımıza ulaşmamızda oldukça yararlı öğretim araçları olabileceğini fark ettik.

Seyahatnameler, geçmiş yüzyıllarda da mevcut olan bir tür sınırlı küreselleşmeyi gösteren en önemli kanıtlar idi. Seyahatnameler sınıf içinde eleştirel bir gözle ve karşılaştırmalı olarak kullanılırsa, öğrencilerimizin pek çok vatandaşlık becerisinin gelişmesini ve değeri fark etmesini sağlayabilecekti.

Aradan sekiz yıl geçti ve sosyal bilgiler öğretim programında seyahatnamelerle ilgili kazanımın, sosyal bilgiler ders kitaplarına na-

sıl yansıdığını değerlendirmenin zamanının geldiğini düşünüyorum. Öncelikle seyahatname ile ilgili kazanımın sosyal bilgiler öğretim programı ve kılavuzunda nasıl ele alındığına bir bakalım.

Ortaokul Sosyal Bilgiler 7. sınıf öğretim programı ve kılavuzunda "*Türk Tarihinde Yolculuk*" ünitesinin 6. kazanımı seyahatnamelerle ilgilidir. Kazanım şöyledir; "*Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.*" Bu kazanım, Türkiye tarihi ile sınırlandırılmış olup, Türkçe dersinin yazma öğrenme alanı ile ilişkilendirilmiştir. Bu kazanımla ilgili olarak "*Seyahatnameler Gözüyle*" adlı bir etkinlik örneği de geliştirilmiştir[1]. Bu etkinlikte Ogier Ghiselin de Busbecq'in ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinden alıntılara yer verilmiştir. Önce seyyahların hayatı ve seyahatnameleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Busbecq'den (1554-1562) Türklerde yemek kültürü, çiçek ve kuş sevgisi hakkında pasajlar vardır. Evliya Çelebi seyahatnamesinden de Makbul İbrahim Paşa'nın sarayındaki misafirler için düzenlenen sofranın anlatıldığı bir paragraf alınmıştır. Her iki metne yönelik olarak altı soru sorulmaktadır. Bu sorular, öğrencilerin metinleri karşılaştırarak anlam çıkarmasını sağlamaya yöneliktir.

Şimdi bu öğretim programına uygun yazılmış olan 7. sınıf sosyal bilgiler eğitim setinin ders kitaplarına bir göz atalım. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 7. sınıf sosyal bilgiler kitabı olarak, beş yayınevinin ders kitabını onayladığı görülmektedir. Bunlar Devlet Kitapları, Anıttepe Yayınları, Evren Yayınları, Ekoyayları, Tuna Yayınlarının kitaplarıdır. Bu araştırma, MEB devlet kitabı ve ihaleyi kazanıp, memleket sathına dağıtımı yapılan Anıttepe Yayınevinin bastığı ders kitabı ile sınırlıdır. Diğer üç ders kitabının incelenmesine gerek duyulmamıştır. Ancak, MEB Devlet Kitapları'ndan çıkmış olan ders kitabının, diğer ders kitapları için de bir tür esin kaynağı olduğu söylenebilir.

MEB Devlet Kitapları tarafından yayımlanan 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kazanım, "*Seyyahların gözünden Osmanlı Kültürü*" başlığı altında işlenmektedir[2]. Ogier Ghiselin de Busbecq, Durand de Fontmage, Lady Mary Montagu, M. Serrano Y. Sanz, Jean Thevenot gibi seyyahların eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Ogier Ghiselin de Busbecq'den Türklerde yemek kültürü ve sade yaşam tarzı; Durand de Fontmage'den Türk evleri mimarisi ve boyası, Türklerde çocuk sevgisi ve evlat edinme, savaş kültürü, Lady Mary Montagu'dan (1717-1718) çiçek hastalığının tedavisi; M. Serrano Y. Sanz'dan cömertlik ve hayırseverlik, giyim kültürü ve ayak temizliği; Jean Thevenot'dan Ramazan Bayramı kutlamaları ve şerbet kültürü, kahve ve kahvehane kültürü, hamam kültürü hakkında pasajlar birinci elden kanıt olarak verilmektedir. Louis Nicholas de L'Espinasse'den spor ve oyun yarışmalarını gösteren bir gravür paylaşılmaktadır. Bu kanıtlara, ders kitabı yazarları sorular sormaktadır. Onlardan biri şöyledir; "Gravür ve Jean Thevenot'un anlatışını inceleyerek, günümüzde bayram kutlamalarıyla karşılaştırınız? Değişim ve gelişimi tartışınız."

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere değişik konularda beş seyyahtan çok çeşitli konularda alıntılar yapılmıştır. Bazı alıntıların *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Kılavuz Kitabı*'ndan aynen yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu türden bir uygulama, basılı kılavuzun içeriğinin daha geniş bir öğretmen kitlesine ulaşmasına hizmet etmiştir.

Anıttepe Yayıncılık tarafından yayımlanan 7. sınıf sosyal bilgiler kitabında ilgili ünite ve konuda beş seyahatnameye yer verilmektedir. Fransız seyyah Bertrandon de la Broquiere'in *Denizaşırı Seyahatinden* Türklerin erken kalkması, sessizlik ve gayretle iş görmeleri ve temizce yıkanmadan evden çıkmama ile ilgili bir cümle alınmıştır[3]. İbn-i Battuta'nın (1325-1354) Denizli'de Türklerin misafirperverliği ve cömertliği, bir bayram sabahı ve günü hakkında iki pasajın alındığı dikkati çekmektedir. Lady Montagu'nun *Türkiye Mektupları* adlı eserinden asil bir Türk kadınının giyim tarzı ile ilgili bir parça alınmaktadır. Evliya Çelebi'den geleneksel Türk oyunu "*Çevgan*" ile ilgili bir pasaj alınmıştır. Tarihçi Robert Martran'ın *İstanbul'da Gündelik Hayat* adlı eserinden lonca yardım sandıkları ile ilgili bir cümle alınmıştır. Jan Potocki'nin 1788 tarihli *Türkiye ve Mısır'a Yolculuk* adlı eserinden Türklerde ağaç sevgisi ile ilgili pasaj alınmıştır. "Düşünelim ve Tartışılım" köşesinde "yukarıdaki seyahatnamelerden çıkaracağınız Türk kültürü unsurlarından hangileri günümüzde yaşamaktadır? Arkadaşlarınızla tartışınız" sorusu sorulmaktadır.

Şimdi, sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarında seyahatnamelerin kullanımı ile ilgili çıkarım ve sonuçlarımı paylaşmanın zamanı geldi. Ders kitaplarında seyahatname kullanımı ile ilgili ilk göze çarpan husus, olayın geçtiği zamanın ve mekânın belir-

tilmesi konusunda pek titizce davranılmadığıdır. Üstelik seyyahlar ve seyahatnameleri ile ilgili kısa bir tarihi arkaplan bilgisi verilebilirdi.

Ders kitaplarının; yazılı metne soru sorma açısından sosyal bilgiler öğretim programı ve kılavuzunda yer alan seyahatname etkinliğinin gerisinde kaldığı söylenebilir. Seyyahların yazılı metinleri olduğu kadar, çizdiği resimler ve gravürler de sınıfta eleştirel olarak incelenmelidir. Çocuklar, resimlerden bilgi çıkarmayı ve bunlara eleştirel bakabilmeyi öğrenmelidir. Öğretim Programı ve Kılavuzu, bu konularda özel yayınevlerine kılavuzluk edecek niteliklere sahiptir.

Esasen ders kitaplarında değişik milletlere mensup seyyahların aynı konuya değinen metinlerinin karşılaştırılacağı ve derinlemesine okunacağı etkinliklerin tasarlanması önemlidir. Bu konuda Mustafa Gökçe, Hasan Işık ve Hüseyin Köksal tarafından 10. sınıflar tarih için geliştirilen "*Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı'da Bedesten*" adlı etkinlik iyi bir örnek oluşturmaktadır[4]. Bu etkinlik ile öğrencilerin üç farklı seyyahın "*Bedestan*"a ilişkin anlatılarını karşılaştırarak, bilgiyi kendilerinin yapılandırmalarına yardımcı olunmaktadır. Bu etkinlikte, öğrenciden XVI. yüzyıl Osmanlı çarşısına ilişkin bir tanıtım broşürü ve afişi yapması da istenerek, öğrencinin tasarım gücünün geliştirilmesine de hizmet edilmektedir. Seyahatnamelerle bu türden çalışmalar, yakın gelecekte bu coğrafyada Ross E. Dunn gibi ömrünü, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi* gibi seyahatnamelere adamış sosyal bilimcilerin yetişmesini sağlamaya hizmet edebilir.

Her zaman ki gibi bir yabancı seyyahın eski Türk mahallelerinin çok temiz olduğu, Türklerin misafirperver, cömert ve yardımsever olduğuna ilişkin paragrafları hem bizi çok etkiliyor hem de bu bilginin kredisine nazarımızda yüksek bir değer biçiyoruz. Bu durum bana ünlü Amerikalı Bilim Tarihçisi George Sarton'un bir cümlesini çağrıştırıyor. Sarton diyor ki, "*Nasıl oldu da Rönesans'ta Batı ulusları ilerlemeye başladıkları halde Doğu ulusları oldukları yerde kaldılar ve hatta bildiklerini de unuttular?*"[5] Aynı durum, sosyal hayat ve güzel değerler için de geçerlidir. Deryanın içinde suyu fark etmeyen balıklar gibi olduk. Yani günümüzde eski kültürün güzel yanlarını yine Batılı seyyahlar aracılığıyla öğrenmekteyiz. Öte yandan ülkemizdeki bir grup eğitimbilimci, yabancı seyyahların tespitini nesnel bir bilgi olarak görürken, bir başka aydın grubu, bunu ders kitaplarında etnosantrizm aracı olarak değerlendirebilmektedir.

Ders kitaplarında seyahatnamelerin pedagojik kullanımı ile ilgili olarak önümüzde duran temel sorulardan biri de şudur; "Bu seyahatnamelerde Türklere ilişkin kalıp yargı ifadeleri hiç mi yoktur?" "Bu kalıp yargı ifadeleri içeren örneklerle 11- 12 yaş grubu çocukları ne ölçüde ve nasıl karşılaştırılmalıdır?" Günümüzde çocuklarda çoklu bakış açılarıyla meselelere bakmak geliştirilmek istenmektedir. Elbette seyahatnamelerdeki Türklere ilişkin olumsuz bakış açılarına da ölçülü bir şekilde yer verip, bunları sınıf ortamında tartışma aracı olarak kullanmak, gerçek hayata yakın bir sınıf ortamı oluşturmayı sağlayacaktır. Ders kitaplarında seyahatnamelerin pozitif ya da negatif kullanımlarının bir çocuk ve genç üzerine olası psikolojik ve sosyolojik etkisi ne olabilir? Bunu zaman gösterecektir.

Modern dönemlerde Batılı seyyahların, Anadolu coğrafyasını, Herodot, Ksenophon, Strabon, Gregor ve Basilius gibi eski Yunan ve Roma klasik eserleri ile gezdikleri bilinmektedir. Bu şekilde geçmişten bu yana bazı kalıp yargılar da devam edegelmiştir. Sınıfta bu türden seyahatnamelerin karşılaştırmalı kullanılması öğrencilerin bu durumu fark etmelerini sağlayabilir.

Ders kitaplarında seyahatnameler, öğretim programında belirtilen kazanıma uygun olarak sadece Türk kültür unsurlarını anlamaya yönelik olarak kullanılmıştır. Anadolu'nun tarihi ve doğal güzelliklerini, flora ve faunasını keşfetmeye yönelik olarak da kullanılması, geleceğin yetişkini olarak çocukta etrafında yitip gitmekte olan doğal güzellikleri takdir etme ve tekrar canlandırma isteğini uyandırabilir.

Sonuç olarak, sosyal bilgiler ders kitaplarında seyahatnamelerin kullanımı, dünya kültürlerine de meraklı, geleceğin Evliya Çelebilerini, Karçınzade Süleyman Şükrülerini, Ahmet Mithat Efendilerini ve Ubeydullah Efendilerini de yetiştirmeye hizmet ederse, amaca ulaşılmış olacaktır. Bunun için Ortaokul Sosyal Bilgiler 7. sınıftaki seyahatnamelerle ilgili 6. kazanım yeniden gözden geçirilmelidir. Gelecek nesiller, Berlin, Paris gibi pek çok Avrupa kentini Ahmet Mithat Efendi'nin (1889) *Avrupa'da Bir Cevelan kitabı* ile dolaşabilmeli, kendi izlenimlerini onunla karşılaştırarak kâğıda dökebilmelidir. Ancak önümüzde küçük bir sorun var; Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı kitabı günümüz Türkçesine hâlâ çevrilemedi ki.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

1 MEB, (2005) *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7 Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu (Taslak Basım)*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, s.33.

2 Mecit Mümin Polat ve diğerleri, (2009) *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7 (3. Baskı)* Ankara: Devlet Kitapları, s. 82-85.

3 Mehmet Metin Arslan, (2011) *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7*, Ankara: Anıttepe Yayıncılık, s.98-101.

4 Mustafa Safran ve diğerleri (2012) *Yenilikçi Tarih Öğretim Etkinlik Örnekleri*, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılık, s. 149-158.

5 Aktaran Zeki Tez (1991), *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 176.